

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
_{Ser.} 519

Title: Vishayata Vada

12/11/19

519

विषयतावाद.

:	Vishaya-tā Vāda	:	Title
:	:	:	Author
:	Raghudevaya	:	Editor
:	:	:	Year, Vols.
:	:	:	Publisher
519	:	:	Remarks

विषयता-

॥९॥

श्रीगणेशायनमः॥ ॥ विषयताचविषयाकारप्रतीतिसाक्षिकः स्वरूपसंबंधविशेषज्ञानादीनां विषये॥ नत्वतिरिक्तमानाभावादिति प्राञ्चः॥ तदसत्॥ तथाहि॥ विषयतायास्तस्वरूपत्वे घटद्रुतलमित्यादिज्ञाननिरूपितानां घटीरुतलादिवृत्तिविषयतानां अमेदापत्यातादृशज्ञानानंतरं घटप्रकारकज्ञानवानहमित्यादिप्रतीतिवत् भूतलप्रकारकज्ञानवानहमित्यादिप्रतीतिप्रसंगः॥ घटनिष्ठप्रकारत्वाख्यतत्तत्ज्ञानरूपविषयताया एव भूतलवृत्तित्वात्॥ एवं घटपटावितिसमूहालंबनधियो भ्रमत्वापि तेऽत्र॥ घटनिष्ठतत्तत्ज्ञानरूपविशेष्यतायापटनिष्ठपटप्रकारतानिरूपिततत्तत्ज्ञानरूपविशेष्यत्वाभिन्नतयातादृशज्ञानस्य पटत्वप्रकारतानिरूपितघटनिष्ठविशेष्यताशालित्वात्॥ विषयरूपत्वे घटभूतलसंयोगादस्याकारकसमूहालंबनज्ञानीयघटादिनिष्ठतत्स्वरूपविषयतानां घटवद्रुतलमित्यादिविशिष्टज्ञाननिरूपितघटादिनिष्ठविषयतानां च तत्स्वरूपत्वेनाविलक्षणतया समूहालंबने विशिष्टबुद्ध्योर्वैलक्षण्यानुपपत्तेः॥ न च विशिष्टज्ञाने संबंधसंबंधोप्यधिको भासते॥ न समूहालंबने इतितयोर्वैलक्षण्यमुत्पत्स्यत इति वाच्यं॥ संबंधसंबंधमादायापि समूहालंबनसंभवात्॥ तस्मान्नज्ञानविषयाभ्यामतिरिक्तमेव विषयत्वमनन्यगतिकतया स्वीकर्तव्यं॥ तच्च आश्रयतया विषये ज्ञाने ॥९॥

चनिरूपकत्वसंबंधेन वर्तते॥ एतेन विषयत्वमपि व्याख्यातं॥ न च विषयताप्रति योगित्वमेव विषयित्वमस्तु किंतु स्यातिरिक्तत्वस्वीकारेणेति वाच्यं॥ विषयित्वमेवातिरिक्तं स्वीकृत्य तत्राति योगित्वमेव विषयत्वमित्यस्यापि वक्तुं शक्यत्वात्॥ तस्माद्विनिगमनाविरहेणाभयमेवातिरिक्तं॥ विषयत्वादिकंतु विषयभेदेन भिद्यते॥ अन्यथा घटवद्रुतलमित्यादिज्ञानीयघटभूतलादिविषयतानां घटपटावित्यादिज्ञानीयघटपटादिविषयतानां चापेदप्रसंगेन पूर्वोक्तानुपपत्तिस्तादवस्थ्यात्॥ न ज्ञानव्यक्तिभेदेनापि तद्वैदः॥ मानाभावात्॥ तच्च द्विविधं॥ किं चिद्विषयत्वा निरूपितं तन्निरूपितं च॥ तन्न निर्विकल्पकीयविषयता किंचिदनिरूपिता॥ निर्विकल्पकीयघटत्वादिविषयताया घटादिनिष्ठविषयत्वनिरूपितत्वे मानाभावात्॥ विशिष्टबुद्धिविषयताश्च विषयत्वांतरनिरूपिताः॥ प्रकारताविशेष्यसमर्पणारूपाणां तासां परस्परं निरूप्य निरूपकभावसत्त्वात्॥ अन्यथा घटवद्रुतलं पर्वतावन्निमान्वहिमद्रुतलं घटवान्पर्वत इति बुद्ध्योर्वैलक्षण्यानुपपत्तेः॥ मन्मते प्रथमे घटप्रकारत्वभूतलविशेष्यत्वयोर्वैलक्षण्यप्रकारत्वपर्वतविशेष्यत्वयोश्च परस्परं निरूप्य निरूपकभावसत्त्वात्॥ द्वितीये वह्निप्रकारत्वभूतलविशेष्यत्वयोर्घटप्रकारत्वपर्वतविशेष्यत्वयोरिति वैलक्षण्योपपत्तेः॥ एवं

विषयता० घटवन् भूतलं घटवान्यवर्तते इत्यादि रकसमूहालं बने घटादिरूपेकप्रकारनिष्ठप्रकारताया अपि भूत
 लपर्वतादिविशेष्यतां भेदेन घटवद्भूतलं पटवच्चैत्यादिसमूहालं बने च भूतलाद्येकनिष्ठविशेष्यताया अ
 विघटपटादिप्रकारताभेदेन भेदो बोध्यः ॥ उभयविशेष्यतानिरूपितत्वेत्येकप्रकारताया उभयप्रका
 रतानिरूपितत्वेत्येकविशेष्यताया स्वीकारेतादृशसमूहालं बनावतिरिक्तविषयताकल्पनप्रसंगा
 त् ॥ भूतलं घटवद्भूतलमित्याकारकप्रत्येकज्ञाननिरूपिताभ्यां प्रत्येकविशेष्यतानिरूपितप्रकारताभ्यां त
 प्रत्येकप्रकारतानिरूपितविशेष्यताभ्यां भेदोपपत्तिः ॥ समूहालं बने प्रकारताभेदेन विशेष्यत्वाभे
 दे घटवद्भूतलं पटवच्चैतिसमूहालं बनावेकत्रयमितिरीत्या एकधर्मणि नानाधर्मविशिष्ट्यावगाहि
 घटवद्भूतलं पटवत् इत्याकारकज्ञानस्यावैलक्षण्यप्रसंगः ॥ मम तु समूहालं बने प्रकारताभेदेन
 विशेष्यताभेदेन त्वेकत्रयमितिरीत्या तादृशबोध इति समूहालं बने तत्तस्य वैलक्षण्योपपत्तिरि
 ति ॥ विशेष्यत्वं प्रकारत्वं च द्विविधं ॥ किंचिद्भूमावच्छिन्नं निरवच्छिन्नं च ॥ तत्र किंचिद्भूमावच्छिन्नवि
 शेष्यता भूतलत्वाद्येकविशेषणविशिष्टे घटादिरूपा परधर्मवैशिष्ट्यावगाहिज्ञाने ॥ तत्र घटादि
 प्रकारतानिरूपितभूतलादिविशेष्यताया भूतलत्वाद्यवच्छिन्नत्वात् ॥ अन्यथा केवलमेकत्रय

मितिरीत्या उभयवैशिष्ट्यावगाहिनो भूतलं घटवदित्यादिज्ञानतस्य वैलक्षण्यानुपपत्तिः ॥ किंचिद्भूमावच्छि
 न्नप्रकारता च विशिष्टनिरूपितवैशिष्ट्यावगाहिघटवदित्यादिज्ञाने ॥ तत्र घटादिप्रकारताया घटत्वा
 वच्छिन्नत्वात् ॥ अन्यथा केवलं विशेष्ये विशेषणं तत्र च विशेषणान्तरमित्येतद्वैत्याघटे घटत्वा
 यवगाहिनस्तथाविधज्ञानाद्विशिष्टवैशिष्ट्यबोधस्य वैलक्षण्यानुपपत्तिः ॥ प्रपञ्चितं चेदमधि
 कमन्यत्र ॥ तदंशो विशेषणतापन्नस्यैव तत्र विषयतावहेदकत्वमिति बोध्यं ॥ तद्धर्मावच्छिन्न
 विशेष्यता च न तद्धर्मप्रकारतानिरूपिता ॥ तस्यास्तथात्वे मानासावात् ॥ न चैवं भूतलं घटवदि
 त्यादिज्ञानानां भूतलत्वादिप्रकारतानिरूपितविशेष्यताशालित्वानुपपत्तिरिति वाच्यं ॥ केवल
 मेकत्रयमितिरीत्या भूतलत्वघटवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानीयभूतलत्वाद्यनवच्छिन्नभूतलत्वादि
 प्रकारतानिरूपितविशेष्यतानियामकसामग्र्या अपितादृशविशिष्टवैशिष्ट्यबोधकाले स
 त्वात्तस्य तादृशविषयताशालित्वस्यावश्यकत्वात्तत्तद्वतथात्वोपपत्तेः वस्तुतस्तु विशिष्ट
 वैशिष्ट्यबोधविचारे वच्छिन्नविषयत्वादीनामस्विलविशिष्टवैशिष्ट्यबोधसाधारणत्वस्यैवं
 उचितत्वात् ॥ तादृशविषयताभूतलत्वबोधस्य भूतलत्वादिप्रकारतानिरूपितविषयताशालित्वो

विषयः पपतवेभूतलत्वावच्छिन्नविशेष्यताया एव तत्प्रकारतानिरूपितत्वं स्वीकरणीयं ॥ अथैवं तादृशज्ञानस्य
 ३ भूतलत्वं प्रकारतानिरूपितभूतलत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यताशालित्वात् भूतलत्वादिविशिष्टभू-
 तलत्वादिवैशिष्ट्यावगाहिनो भूतलं भूतलमित्याकारकज्ञानात् भूतलं घटवदित्याकारकज्ञा-
 नस्य वैलक्षण्यानुपपत्त्या तादृशज्ञानानंतरं भूतलत्वविशिष्टे भूतलत्वं वैशिष्ट्यस्मरणापत्ति-
 रिति चेन्न ॥ घटवद्भूतलं तैमित्याकारकज्ञानीय भूतलत्वावच्छिन्नविशेष्यताया भूतलत्वप्र-
 कारतानिरूप्यतेपिन स्या भूतलत्वाद्यवच्छिन्नत्वविशिष्टविशेष्यतात्वेन न भूतलं तन्निरूपि-
 तत्वं ॥ किंतु भूतलविशेष्यतात्वेन भूतलं भूतलमित्यादौ च भूतलत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यतायाः
 भूतलत्वाद्यवच्छिन्नत्वविशिष्टविशेष्यतात्वेनैव भूतलत्वप्रकारतानिरूपितत्वमित्याभ्युप-
 गमेन तद्वैलक्षण्योपपत्तेः ॥ अवच्छेदकत्वमपि द्विविधं ॥ अवच्छिन्नं निरवच्छिन्नं च ॥ तत्रावच्छि-
 न्नमवच्छेदकत्वं जातिमत् घटवदित्यादौ ॥ तत्र भूतलत्वादिति निश्चितविशेष्यतावच्छेदकताया
 जातित्वावच्छिन्नत्वात् ॥ भूतलं घटवदित्यादिज्ञानीय भूतलत्वादिनिष्ठविशेष्यतावच्छेदकत्वा-
 दिकं निरवच्छिन्नमिति ॥ एवमवच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकत्वमपि व्याख्यातं ॥ अवच्छेदक-

त्वप्रकारतानि

३

ण

तावच्छेदकं नु अवच्छेदकं शोविशेष्यतापन्नमेवेति तु बोध्यं ॥ विषयतावद्विषयमेवेनानुगत-
 नां ता सामनुगमकं विषयतात्वमपि अतिरिक्तमास्तेयं ॥ अन्यथा घटो ज्ञानविषयः पदो ज्ञान-
 विषय इत्याकारिकाया अनुगतप्रतीतेरनुपपत्तेः ॥ घटत्वादिविशिष्टबुद्धित्वावच्छिन्नं प्रतिघ-
 टत्वादिविषयकज्ञानत्वादिना हेतुत्वानुपपत्तेश्च ॥ घटत्वाद्येकैकवृत्तिविषयतानामेव प्रकारतावि-
 शेष्यतादिमेवेन नानाविधतया कारणतावच्छेदकाननुगमेन व्यभिचारप्रसंगात् ॥ एवं विषय-
 तात्ववत्तत्वांतरप्रकारतात्वविशेष्यतात्वादिकमपि अनुगतप्रतीतिवत्त्वादिति रिक्तमुपग-
 तव्यं ॥ अतएव पर्वतत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यकवन्त्याद्यनुमितित्वाद्यवच्छिन्नं प्रतिपर्वतत्वाद्य-
 वच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवन्ति व्याप्यधूमादिप्रकारताशालिज्ञानत्वादिना अनुगतहेतुत्व-
 मुपपद्यते ॥ अन्यथा तत्तधूमादिमेवेनाभिन्नानां प्रकारत्वादीनामनुगमेन तदनुपपत्तेः ॥ प्र-
 कारतात्वविशेष्यतात्वादिकं तु न मिथो विरुद्धं ॥ घटवद्भूतलमित्यादिज्ञाने घटत्वादिप्रकारतानि-
 रूपितघटादिनिष्ठविशेष्यताया एव भूतलत्वादिनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारतारूपतया तत्र-
 विशेष्यतात्वप्रकारतात्वयोः समावेशात् ॥ तत्र तादृशप्रकारताविशेष्यतायोर्मेदे घटवद्भूतलं

विषय० व्यं च द्रव्यं च द्रुतत्वं घटश्चेति ज्ञानयोर्वैलक्षण्यानुपपत्तेः॥३॥ भयत्रैव घटत्वं प्रकारतानिरूपि
 ४ ताद्रव्यत्वप्रकारतानिरूपितायाश्च घटविशेष्यताया घटप्रकारतानिरूपितमूलविशेष्य
 तायाश्च सत्त्वात्॥ मन्मतेन प्रथमे घटत्वं प्रकारतानिरूपिता घटविशेष्यता मूलविशेष्यता
 विशेष्यतानिरूपितप्रकारत्वाभिन्ना द्रव्यत्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यताभिन्ना॥ द्वितीयेन
 द्रव्यत्वप्रकारतानिरूपितघटविशेष्यता मूलविशेष्यतानिरूपितप्रकारत्वाभिन्ना॥ घट
 त्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यता च तद्विज्ञेति वैलक्षण्योपमिति रिति॥ एवमरक्तदंडवान् पुरुष इ
 त्याकारकज्ञानेरक्तत्वप्रकारतानिरूपितदंडत्वावच्छिन्नविशेष्यतैव पुरुषविशेष्यतानि
 रूपितप्रकारतारूपा तद्देहे रक्तो दंडो दंडवान् पुरुष इत्यादिसमूहात्वं नान्तादृशविशिष्टेषु
 हे वैलक्षण्यानुपपत्तेः॥३॥ भयत्रैव रक्तत्वप्रकारतानिरूपिताया दंडविशेष्यताया दंडप्रका
 रतानिरूपितपुरुषविशेष्यतायाश्च सत्त्वादिति॥ केचित्तुः॥ विशेष्यताप्रकारता वदुद्देश्य
 ताविधेयत्वे विषयताविशेष्यो॥ न च किंचिद्वर्मावच्छिन्नविशेष्यत्वमेवोद्देश्यत्वं तादृश्य
 विशेष्यतानिरूपितप्रकारत्वमेव विधेयत्वमस्तु किंतयोरतिरिक्तत्वस्वीकारेणेति वान्यं॥ ४

तथा सति वह्निमान् पर्वतो घटवानित्यादि बोधस्यापि पर्वतत्वावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितवह्न्या
 दिविधेयता शालित्वात्॥ पर्वतो वह्निमानित्याकारकानुमित्यनंतरमिव तादृशानुमित्यनंतर
 मपि पर्वते वह्निमनुमिनो मीत्याकारकानुव्यवसायापत्तेः॥ मन्मते तादृशज्ञानव्यावृत्तायाः पर्व
 तादिविशेष्यतानिरूपितप्रकारता विलक्षणया० पर्वतादिनिष्ठोद्देश्यतानिरूपितवह्न्यादि
 विधेयताया एव तादृशानुव्यवसायविषयत्वाभ्युपगमात्तत्र तदभावादेव तादृशानुव्यवसाया
 पत्यसंभवात्॥ अथ पर्वतविशेष्यकवह्निप्रकारकानुमितित्वमेव तादृशानुव्यवसायविषयः॥
 विषयतासंबंधेन तादृशानुव्यवसायप्रतिपक्षपर्वतविशेष्यकवह्निव्याप्यवत्ताज्ञानजन्यानुमि
 तित्वेन तादृशप्रत्यासत्ताहेतुत्वोपगमात्तत्र वह्निमान् पर्वतो घटवानित्याकारकानुमित्यनंतरं
 तथा विधानुव्यवसायापत्तिरिति किमतिरिक्तविधेयतया॥ न च तादृशगुरुधर्मावच्छिन्नस्य
 तथा विधानुव्यवसाये हेतुत्वकल्पनापेक्षया पर्वतविशेष्यतानिरूपितवह्निविधेयकानुमि
 तिहेतुत्वकल्पने तादृशत्वात् अतिरिक्तविधेयतासेत्स्यति इति वान्यं॥ तादृशमात्रेणातिरिक्त
 विषयता सिद्धौ धूमपरा मर्शजन्यतावच्छेदकतयापि विलक्षणविषयता सिद्धिप्रसंगत्वात्
 ॥ क्लृप्तविषयतायास्तज्जन्यतावच्छेदकत्वे तस्या आलोकादिलिङ्गकानुमितिसाधारण

विषयः

५

तथा तत्रैव्यभिचारवशात्तथा व्यवहिनोत्तरत्वं स्य कार्यतावच्छेदकं कोटिप्रवेशमहोत्तरप्रसंगा
त्॥ अथानिरिक्तविधेयतानभ्युपगमे सिध्यभावजन्यतावच्छेदकं दुर्वचः॥ तथाहि॥ पर्वतो
वह्निमानित्यासिद्धिः स्यात्तत्रावजन्यतावच्छेदकं न पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवह्नि
प्रकारकानुमितित्वं॥ वह्निमानपर्वतो घटवानित्येतादृशानुमितौ व्यभिचारात्॥ नापि
पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताकवह्निरव्याप्यवत्ताज्ञानजन्यानुमितित्वं वह्निरव्याप्यधूम
वानपर्वतो घटव्याप्यवांश्चेत्याकारकसमूहालंबनज्ञानजन्यायां तथाविधानुमितौ व्य
भिचारादिति चेन्न॥ वह्नित्वान्यधर्मावच्छिन्नप्रकारत्वानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशे
ष्यताकानुमितित्वस्यैव पर्वतो वह्निमानित्येतादृशसिध्यभावजन्यतावच्छेदकत्वसंभ
वात्॥ वह्निमानपर्वतो घटवानित्याकारकानुमितिनिरूपितपर्वतनिष्ठविशेष्यतायाव
ह्नित्वान्यघटत्वावच्छिन्नप्रकारत्वानिरूपितत्वेन व्यभिचारानवकाशात्॥ न चैवमपि वह्नि
मत्पर्वतवान्देशइत्याकारकानुमितौ व्यभिचारोदुरुक्षरएव॥ तादृशानुमिविशेष्यताया
वह्नित्वान्यधर्मावच्छिन्नप्रकारत्वानिरूपितत्वादिति वाच्यं॥ तादृशमुख्यविशेष्यताया
एव निवेशनीयत्वात्॥ न चैतदपेक्षया पर्वतत्वावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितवह्नित्वावच्छि

५

न्नविधेयतायास्तादृशसिध्यभावजन्यतावच्छेदकत्वेलाघवात्तत्सिद्धिरिति वाच्यं॥ लाघ
वेनातिरिक्तविषयतासिद्धेः प्रागेव निराकृतत्वादिति चेन्नैवं॥ अतिरिक्तविधेयतानभ्यु
पगमे वह्निनानुमितौ प्रतीतेरनुमितिनिष्ठो वह्निप्रकारकत्वाभावआत्मनिष्ठो वह्नि
प्रकारकानुमितित्वावच्छिन्नभावो वा विषयो वाच्यः॥ तथा च वह्निमानपर्वतो घटवान्वह्नि
मत्पर्वतवान्देशइत्याद्यानुमितिकाले तथाविधप्रतीतेरनुदयप्रसंगः॥ तादृशानुमितौ वह्नि
प्रकारत्वाभावस्यात्मनि च तथाविधानुमितित्वावच्छिन्नाभावस्यासत्तात्॥ ममनुवह्निवि
धेयकत्वाभावस्यानुमितौ वह्निविधेयकानुमितित्वावच्छिन्नाभावस्य चात्मनि तादृशप्रती
तिविषयत्वोपगमादनुपपत्तिः॥ न च तदानीं भ्रमरूपैव तादृशप्रतीतिरभ्युपेयते तत्र विष
यासत्त्वमर्कचित्तरमिति वाच्यं॥ यथा कथंचित्प्रमात्वस्य शक्योपपादनत्वे प्रतीतेर्भ्रमत्वकल्प
नाया अन्याय्यत्वात्॥ न च वह्निरव्याप्यवत्ताज्ञानजन्यानुमितित्वावच्छिन्नाभावस्यैव तद्वि
षयत्वोपगमात्तादृशानुमितेः प्रवृत्तत्वात्॥ अतिरिक्तविधेयतानभ्युपगमेऽपि न तथाविधप्रत्य
यानुपपत्तिरिति वाच्यं॥ तथा सत्यपि पूर्वोक्तसमूहालंबनजन्यतथाविधानुमित्यनंतरं तथावि
धप्रतीत्यनुपपत्तेस्तादृशस्थ्यात्॥ अनुमितिपरामर्शयोः कार्यकारणभावाग्रहदशायाम

विषयः ६ पितादृशप्रत्ययस्य सर्वोपपत्तिरिति ध्यात्वा ॥ अथैवमपि विधेयत्वमेवा
तिरिक्तमास्तां उद्देश्यत्वं तु विशेष्यत्वमेवास्ति ॥ किंच विधेयतावत् विधेयत्वमपि अतिरिक्त
मास्तेयं ॥ अन्यथा विधेयता न तत्तद्विधेयादिभेदेन भिन्नतया ननु गमात् ॥ तत्पदितो
पदरिति धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिकाभावस्यैकस्यासंभवात् ॥ अभावकूटस्य च दुर्ज्ञेय
तया तादृशप्रतीत्यनुपपत्तितादवस्थ्यात् ॥ तथा चातिरिक्तधियतादिकमनर्थकं
वर्तते वन्निमानित्यादिप्रत्यक्षसाधारणवन्त्यादिप्रकारतायां विधेयतात्वस्वीकारेणैवो
पपत्तेः ॥ न च तादृशप्रत्यक्षादिसाधारणवन्त्यादिप्रकारतातो वन्निमान्यवर्तो घटवानि
त्यादिज्ञानीयवन्निप्रकारतायाभेदे मानाभावात्तत्र विधेयतात्वस्वीकारे तथा विधानुमि
तिदृशायां वन्निनानुमिनो मीत्यनुव्यवसानुपपत्तितावस्थ्यात् ॥ वन्निमान्यवर्तो घटवानि
त्यादिज्ञानीयवन्निप्रकारताया घटादिप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानि
रूपिततया पर्वतो वन्निमानित्येतादृशज्ञानीयवद्वादिप्रकारतायाश्चातयात्वेन तयोभे
दस्यावश्यकत्वादिति चेन्नैवं ॥ प्रकारताद्यतिरिक्तविधेयत्वाद्यनभ्युपगमे पर्वते वन्तिरि
त्यादिवाक्यजन्यशाब्दबोधस्य वन्त्यादिविधेयकत्वपर्वतोद्देश्यकत्वाद्यनुपपत्तेः ॥ अति ६

भवात् ॥ अन्यथा वन्निपर्वते वन्तिरिति तादृशवाक्यजन्यशाब्दबोधयोर्विशेषणविशेष्यभावावेकक्षणेन ४
वेकक्षणेन प्रसंगात् ॥ ४

रिक्तविधेयत्वादिकल्पनमावश्यकमेव ॥ न च तत्र नास्त्येव पर्वतवन्त्योरुद्देश्यविधेयभावः ॥
किंतु विशेष्यविशेषणभावापन्नयोर्वन्निपर्वतवृत्तित्वयोरेवेति वाच्यं ॥ शाब्दबोधस्तुल्ये प्रा
द्विद्विष्टस्यैवोद्देश्यतया चरमनिर्दिष्टपदार्थस्यैव विधेयतया तादृशवाक्यजन्यशाब्दबो
धे वन्निपर्वतवृत्तित्वयोर्द्वेयविधेयभावा संलक्षण्येनावेकक्षणेन प्रसंगात् ॥ अतएव गुणा
नां गुणत्वमित्यत्र गुणत्वस्यैवोद्देश्यतावच्छेदकत्वं तस्यैव विधेयत्वमित्यभिप्रायेणोपायस्ततो
द्देश्यतावच्छेदकविधेययोरेक्येन शाब्दबोधानुपपत्तिराशङ्किता ॥ यद्विच विशेषणविशेष्य
भावापन्नयोरेवोद्देश्यविधेयभावः ॥ तदा तत्र गुणत्वस्य विशेष्यतावच्छेकतया गुणवृ
त्तित्वस्य च विशेषणतया गुणत्वस्यातयात्वेन तदसंगतमेव स्यात् ॥ एवं विधेयत्वा
दीनां प्रकारतासु त्वेत्तरव्यापकीभूताभावप्रतियोगिमतिर्यथीत्यादिपरामर्शजन्या
याः यथिव्यामित्तरभेदइत्याकारिकायाः साध्यविशेष्यकानुमितेरितरभेदविधेयकत्वानुपपत्त्या
तदुत्तरमित्तरभेदं नानुमिनो मीत्याकारकानुव्यवसायापत्तिः ॥ न च तादृशज्ञानियेतरभेदवि
शेष्यतामेव विधेयतात्वोपगमात्तदा तदनुमितेरितरभेदादिविधेयकत्वानुपपत्तिरिति
वाच्यं ॥ तथा सति यथिव्याप्यवानितरभेदइत्याकारकपरामर्शजन्यायाः आधेयतासं

विषयः

७

बंधेन एथिव्यादिसाध्यकतथाविधानुमितेरपि इतरभेदादिविधेयकत्वापत्तेः ॥ तथा विधानुमित्योर्विशेष्यतावैयर्थ्यस्यासाधारित्ये ॥ अथ पर्वते वन्हिरिति शाब्दबोधे एथिव्यामितरभेदे इत्यानुमितौ चातिरिक्तविधेयत्वादिसिद्धावपि पर्वतो वन्हिमान् एथिवी इतरभेदे वतीत्याकारकानुमित्यादौ प्रकारत्वाद्यतिरिक्तविधेयत्वादौ मानाभावः ॥ वद्व्यादिवत्त्वेनैकप्रकारत्वादिनिरूपकीकृतानंतानुमित्यादिव्यक्तिषु अतिरिक्तविषयता संबंधकल्पनापेक्षया तादृशप्रकारत्वादौ विधेयतात्वादिकल्पनाया एवोचितत्वादिति चेन्न ॥ प्रत्यक्षादिसाधारणप्रकारतायां विधेयतात्वांगीकारेनुमित्यादि स्थले बाधबुद्ध्यादीनां प्रतिबंधकतायां इच्छाधीनप्रत्यक्षेयमिन्नारकारणाय प्रत्यक्षान्यत्स्य प्रतिबध्यतावच्छेदककोटौ निवेशनीयतया गौरवप्रसंगात् ॥ मन्मते विधेयताया एव प्रतिबध्यतावच्छेदककोटौ निवेशनीयतया तस्याश्च प्रत्यक्षादिसाधारणानभ्युपगमे तादृशप्रत्यक्षेयमिन्नारकारणसंगो प्रत्यक्षान्यत्स्य निवेशात् ॥ न च परोक्षत्वजातेः प्रतिबध्यतावच्छेदकत्वोपगमेनैवाहार्यप्रत्यक्षेयमिन्नारकारणसंभवेन मयापि प्रत्यक्षान्यत्वेन निवेश्यत इति वाच्यं ॥ परोक्षत्वजातेरन्यत्र दूषितत्वात् ॥ अथ लाघवेनातिरिक्तविधेयतासिद्धेः प्रागेव निरस्तत्वात् ॥ कथं तादृशयुक्त्या तादृशानुमित्यादौ अतिरिक्तविधेयता सिध्यतीति चेन्न ॥ तादृशयुक्त्या तादृशविषयतानकल्प्यते किंतु पर्वते वन्हिः एथिव्यामितरभे

७

इत्याकारकशाब्दानुमित्योः पूर्वोक्तयुक्त्या सिद्धस्य विषयता विशेषस्य पर्वतो वन्हिमान् एथिवी इतरभेदे वतीत्याकारकानुमित्यादौ एतादृशलाघवेन संबंधः कल्प्यते इति न काप्यनुपत्तिरिति ॥ अथ एथिव्यामितरभेदेः एथिवी इतरभेदे वतीत्याकारकानुमित्योरेकविधेयता स्वीकारे साध्यविशेष्यकानुमितौ साध्यसिद्धेः प्रतिबध्यतावच्छेदकं दुर्बलं ॥ तथा हि ॥ इतरभेदज्ञानस्य प्रतिबध्यतावच्छेदकं यदीतरभेदे विशेष्यकं नुमित्वंतदा इतरभेदेः एथिवी व्याप्यवानित्यादि परामर्शजन्येतरभेदपक्षकानुमितौ व्यभिचारः ॥ इतरभेदे विधेयकत्वे सति तद्विशेष्यकानुमितित्वस्य प्रतिबध्यतावच्छेदे त्वेपि एथिवी इतरभेदे व्याप्यवतीतरभेदेः एथिवी व्याप्यवानित्याकारकसमूहालंबनज्ञानजन्यायां एथिवी इतरभेदे वती एथिव्यामितरभेदे इत्येतादृशसमूहालंबनानुमितौ व्यभिचारः ॥ तादृशानुमितेरितरभेदे विधेयकत्वात् तद्विशेष्यकत्वाच्च ॥ मन्मते च प्रकारताभिन्नेतरभेदे विधेयकत्वे वेतरभेदज्ञानप्रतिबध्यतावच्छेदकेति न व्यभिचारः ॥ एतादृशसमूहालंबनानुमितिविरूपितेतरभेदे विधेयतायाः प्रकारतारूपतया तदन्यत्वाभावादिति चेन्न ॥ इतरभेदे विशिष्यकपरामर्शजन्येतरभेदे विशिष्यकानुमितित्वस्यैव मन्मते इतरभेदज्ञानप्रतिबध्यतावच्छेदकत्वोपमात् ॥ एथिवी व्याप्यवानितरभेदे इत्यारकारकपरामर्शजन्यानुमितेरितरभेदे विशेष्यकपरामर्शजन्यत्वेन व्यभिचारानवकाशात् ॥ न चैतादृशगुरुधर्मस्य साध्यप्र

ग

विषय- सिद्धिप्रतिबध्यतावच्छेदकत्वे गौरवात् प्रथितीतरभेदवतीत्याकारकानुमिति निरूपितप्रत्यक्षादिसाधार
 ६ णेतरभेदप्रकारतायां विधेयतात्वनुत्पन्नमेवोचितमिति वाच्यं ॥ तथा सति धर्मितावच्छेदकभेदेनानंतवा
 धबुद्ध्यादिप्रतिबंधकतायां प्रतिबध्यतावच्छेदककोटौ प्रत्यक्षान्यतननिवेशो गौरवात् ॥ तदपेक्षया
 धर्मिविशेषाभिधितसाध्यप्रसिद्धिप्रतिबंधकतायां तादृश धर्मस्य प्रतिबध्यतावच्छेदककोटौ निवेश
 नस्योचितत्वात् ॥ एवमापत्तिच्छले आपाद्यत्वमपि विषयताविशेषः ॥ आपत्तिरूपप्रकारतासामा
 न्यस्यापाद्यतात्वे वन्निमान्यर्वतो घटवान्स्यादित्याकारकापत्तेरपि वद्भादेरापद्यतापत्तिः ॥ पर्वतो व
 द्वा हिमानित्याकारकवद्भाद्यनवच्छिन्नविशेष्यताशालिज्ञानीयविलक्षण द्वादिप्रकारतया स्तथात्वो
 पगमेपि वन्निमान्यर्वतः पर्वतो घटवान्स्यादित्याकारकापत्तौ वद्भादेस्तथात्वापत्तेर्दुर्वारत्वात् ॥ अ
 थस्वव्यतिरेकनिर्णयजन्यतदापत्तिविषयत्वमेव स्वस्पतदापत्तिनिरूपितमापाद्यत्वमस्तु किमिति स्ति
 विशेषता स्वीकारेण उक्ता समूहालंबनापत्तौ च घटव्यतिरेकनिर्णयस्यैव हेतुतया वद्भादेस्तदा
 पत्यसंभवादिति चेन्न ॥ तादृशव्यतिरेकनिर्णयजन्यत्वाद्यनुपस्थिततावपि वद्भादिनिष्ठापाद्यत्वा
 वगाहिनो वन्निमापादयामीत्यानुव्यवसायस्यानुभवसिद्धतया आपाद्यत्वस्य स्वव्यतिरेकनि
 र्णयजन्यतदापत्तिविषयत्वरूपता संभवात् ॥ अथ वद्भादिप्रकारकापत्तित्वमेव तादृशानुव्यव

सायविषयः ॥ तादृश धर्मप्रकारतानिरूपितविषयतासंबंधेन तादृशानुव्यवसायप्रतिवद्भाववत्तनिर्णयज
 न्यताया हेतुत्वात् ॥ नोपदर्शितसमूहालंबनाद्यनंतरं तादृशानुव्यवसायप्रसंगः ॥ आपत्तित्वं च मानसत्वा
 प्यो जातिविशेषो वन्निमापादयामीत्याद्यनुव्यवसायिक एव ॥ नचातिरिक्ता विषयताया अनप्युपगमे वद्भा
 दिव्याप्यवत्तानिर्णयादिजन्यतावच्छेदकं वद्भादिप्रकारकापत्तित्वमेव वाच्यं ॥ तथा च तादृश समूहालंब
 नापत्यादौ व्यभिचार इति वाच्यं ॥ अनुमितिच्छलीयकार्यकारणभावइव कारणवैशिष्ट्यानिवेश्यैव व्यभि
 चारस्य वारणीयत्वात् ॥ भवन्मतेष्यन्यापादकापत्तौ व्यभिचारवारणाय तद्वैशिष्ट्यनिवेशस्यावश्यकत्वा
 त् ॥ एव वद्भावभाववत्तां ज्ञानजन्यतावच्छेदककोटावपि तद्वैशिष्ट्यस्य निवेशनीयतया न तस्य समूहालंब
 वनापत्यादौ व्यभिचारः ॥ भवन्मतेपि वन्निमद्भूतनिर्णयजन्यवद्भाद्यापादकापत्तौ व्यभिचारणाय तद्वैशिष्ट्यनिवेश
 स्यावश्यकत्वात् ॥ नच पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकवद्भादिविशिष्टबुद्धौ पर्वतत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यकवद्भावभावा
 दिमत्तानिर्णयाभावहेतुतायां पर्वतो वन्निमान्स्यादित्यापत्तौ व्यभिचारवारणाय पर्वतत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यकत
 पा न्द्राद्यौ दकान्यत्वं जन्यतावच्छेदककोटौ निवेश्यमिति जन्यतावच्छेदककोटिप्रविष्टतया विषयताविशेषसिद्धिः ॥
 वन्निप्रकारकाप्रत्यन्यत्वस्य तत्र निवेशो वन्निमान्यर्वतः पर्वतो घटवान्स्यादित्यादि समूहालंबनानां तादृशवाध
 दृशायां मापत्तेरिति वाच्यं ॥ जन्यतासंबंधेन वन्निभाववत्तानिर्णयवदन्यत्वस्यैव तत्र निवेशनीयतया व्यभिचारा

विषयता-

९

पत्यो वारणं संभवात् ॥ जन्यत्वनिवेशनापेक्षया विषयताविशेषो निवेशो लाघवात् सिद्धिरिति तु न वाच्यं ॥ कार्यतावच्छेद
कलाघवेनातिरिक्तविषयता सिद्धौ तः महापादकवत्ताज्ञानजन्यतावच्छेदकतया विषयताविशेषसिद्धिप्रसंगात् ॥
वस्तुतस्तु बाधाभावजन्यतावच्छेदककोटौ जन्यतासंबंधेन बाधवदन्यतस्य निवेशनमेवोचितं ॥ अन्यथा बा
धकालीनेच्छाधीनज्ञानेन्यभिचारवारणायेच्छायाउत्तेजकत्वे गौरवात् ॥ अन्तर्ते आहार्यज्ञानस्यापि बाधजन्य
तया तस्य तादृशकार्यतावच्छेदकान्तातया एव न्यभिचारासंभवेनेच्छायाउत्तेजकत्वानभ्युपगमात् ॥ न च
बाधकालीनेच्छाधीनज्ञानेन बाधहेतुताया अप्रामाणिकतया एतदुक्तं रोधेन तत्कल्पनेन गौरवादिच्छायाउत्ते
जकत्वमावश्यकमिति वाच्यं ॥ आपत्तिरूढे बाधहेतुताया आवश्यकत्वात्तत्रापत्तिमनिवेशयेच्छाकालीनज्ञा
नसाधारणतादृशबाधाव्यवहितोत्तरत्वज्ञानतस्येतज्जन्यतावच्छेदकत्वोपगमेनातिरिक्तकारणताया अक
ल्पनात् ॥ न चैवमापत्यन्यज्ञानस्यापि बाधकालेच्छाविनापत्तिः ॥ तत्रेच्छायाहेतुत्वकल्पने गौरवमिति वाच्यं ॥
इच्छायाउत्तेजकत्वे अप्राण्यग्रहाभावादितिः सममिच्छाभावस्य विशेष्यविशेषणभावे विनिगमनाविरहेणानं
स्यादिच्छायाहेतुत्वकल्पनस्यैवोचितत्वादिति चेन्नोर्थं ॥ आपाद्यत्वरूपविषयताविशेषानभ्युपगमे ज्ञाननि
ष्ठो बन्तुनादिप्रकारकापत्तित्वाभाव आत्मनिष्ठत्वादृशापत्तित्वावच्छिन्नाभावोवाङ्मिनापाद्यामित्यनुव्यवसाय
विषयो वाच्यः न तु वङ्गादिव्यतिरेकनिर्णयजन्यत्वविशिष्टापत्तित्वाद्यभावस्तादृशजन्यतायनुपपत्तिरिति दृश ९

यामपि तादृशप्रतीतेः सर्वानुभवसिद्धत्वात् ॥ तथा च पूर्वोपर्यर्शितसमूहालंबनरशायां घटमापाद्यामिनवहि
मित्याद्यनुव्यवसायानुपपत्तिरिति तादृशविषयतास्वीकारावश्यक इति ॥ एवं च तादृशविषयतानिरूपकत्वे
मेवापत्तित्वं न तु जातिविशेषो मानाभावत्वात् ॥ आपत्यन्यज्ञाने तादृशविलक्षणविषयत्वाभावादेवापाद्यामी
त्याद्यनुव्यवसायोपपत्तेरिति ध्येयं ॥ अत्रेह मवधेयं ॥ विधेयत्वमेवापत्तौ सी न्नियते तथा चापत्तिनिरूपितविधे
यत्वमेवापाद्यत्वं ॥ पर्वतो वह्निमान्पर्वतो घटवान्त्स्यादिसायाकारापत्तौ च घटस्यैव विधेयत्वमुपगम्यते ॥ न
तु वह्नेरतो न तादृशापत्यनंतरं घटमापाद्यामिनवहिमित्याद्याकारकानुव्यवसायानुपपत्तिः ॥ विधेयता
या अनुमित्यादिसाधारण्येपितत्रापत्तित्वाव्यजातिविशेषाभावात् ॥ नतदनंतरमापाद्यामीत्याद्यनु
व्यवसायः ॥ न च आपत्तित्वजातौ मानाभाव इति वाच्यं ॥ आपाद्यानीत्यनुव्यवसायस्यैव मानत्वात् ॥ न च
तादृशानुव्यवसायस्य विषयताविशेषविषयकत्वेनाभ्युपपत्तेर्जातिविशेषयकत्वे विवाद इति वाच्यं ॥ वि
षयमेवेनानंतविषयताकल्पनापेक्षया तादृशजातिकल्पने लाघवस्यैव विवादसंज्ञकत्वात् ॥ न च भावन्म
ते बाधबुद्धिप्रतिबध्यतावच्छेदककाटौ तद्विधेयकविजातीयज्ञानभिन्नत्वे निवेशयत्वादिधेयकान्यत्वे निवे
शो नुमित्याद्यसंग्रहापत्तेः ॥ यमतु न निष्ठविलक्षणविषयताकान्यत्वमेव निवेश्यत इति वाच्यं ॥ इच्छाधीनज्ञा
नेन्यभिचारवारणायेच्छायाउत्तेजकत्वाकल्पनापेक्षया लाघवेन जन्यतासंबंधेन बाधवदन्यतस्यैव निवे

५

विषय- शितत्वात् ॥ तेनैवापत्तावपिव्यभिचारवारणात्तदन्यत्वस्यानिवेशात् ॥ कार्यतावच्छेदकादित्याद्यवेना
१० तिरिक्तविषयतासिद्धेः प्रतिबन्दि सहस्रकवलितत्वाच्च ॥ एतेनानुमित्यादिसाधारणविरुद्धाण्यविषय
ताया आपत्त्यादिसाधारणे तत्स्थलीयप्रतिबन्धकतायां प्रतिबध्यतावच्छेदककोटौ प्रत्यक्षा न्यत्व
अस्त्यादिसाधारण्ये तत् आपत्त्यन्यत्वं च निवेशनीयमित्यतिगौरवमित्यपि परास्तमिति हतं पल्लुवि
तेन ॥ ॥ इति विषयताविवारिरघुदेवीयः समाप्तिमगमत् ॥ ॥ श्रीसांबः ॥ ॥